

Het wetenschappelijk onderzoek over homoseksualiteit (Deel II)*

Bob Carlier**

In een tweede bijdrage over het wetenschappelijk onderzoek inzake homoseksualiteit schetst de auteur aan de hand van een reeks voorbeelden twee grote types van niet-medische aanpak:

- 1. beschrijvende onderzoeken van een grotere populatie;*
- 2. onderzoeken naar de oorzaken van de maatschappelijke vijandigheid tegenover homoseksualiteit, die vaak aansluiten bij ruimer te situeren maatschappelijke en politieke theorieën.*

De ambivalente betekenis van het wetenschappelijk onderzoek wordt vermeld: enerzijds bevrijdend door betere kennis, anderzijds meewerkend aan de apartstelling van de categorie homoseksualiteit. Tot slot onderlijnt de auteur het belang van dit wetenschappelijk onderzoek voor algemene studie over seksualiteit en relaties, voor inzicht in de wisselwerking tussen wetenschappelijk werk en maatschappelijke attitudes, en voor een verduidelijking van de verbanden tussen wetenschap en emancipatorische strijd.

4. Beschrijvend onderzoek

Zowel vanuit wetenschappelijke hoek als vanuit emancipatorisch gerichte bewegingen werd zware kritiek geleverd op de overwegend medische invalshoek t.a.v. homoseksualiteit. Dit gaf aanleiding tot een uitgesproken vraag naar meer feitelijke gegevens, die een genuanceerder en representatiever beeld over homoseksuelen en homoseksualiteit zouden garanderen. Dit verklaart trouwens waarom de meeste auteurs die zich aan dergelijk onderzoek wagen, grote nadruk leggen op hun methode van werken: wijze van rekrutering, manier van enquêteren en/of

* Deel I werd in het vorig nummer gepubliceerd.

** Moralist, werkleider bij het Seminarie voor Moraalfilosofie en Metafysica, Rijksuniversiteit Gent, Blandijnberg 2, B-9000 Gent.

interviewen, statistische verwerking. Men probeert los te komen van het patiëntenbestand, dat de psychiatrische studies steeds bezwaard had, en tracht de andere, 'gewone' homoseksuelen te bereiken (cfr. de titel van Dannecker en Reiche, 1974). Daarom doen onderzoekers dikwijls een oproep tot vrijwilligers via de algemene en gespecialiseerde pers, via verenigingen, op ontmoetingsplaatsen en via bekenden.

Hoe meer een gedrag als deviant geëtiketteerd wordt, hoe groter de kans op een uitgebreid 'dark number' (het verborgen aantal). Havelock Ellis had reeds de eer opgeëist, als eerste homoseksuele gevallen beschreven te hebben zonder enige band met gevangenissen en inrichtingen. Er was dus een begin van openheid, van homoseksuele 'coming out' nodig, voordat dergelijk onderzoek met enige kans op succes aangepakt kon worden. Het zal wel geen toeval zijn dat ook hier soms het overwicht van gegevens uit de sociale middenklasse betreurd wordt.

Men kan hier van sociografisch onderzoek spreken, al komen de onderzoekers uit verschillende disciplines. Antropologen hadden reeds de mogelijkheid van een cultuurrelativisme geopperd. Ford en Beach (1951) poogden tot een synthese te komen. Ze stelden vast dat de heteroseksuele coïtus nooit de enige norm van seksuele activiteit was, dat homoseksuele activiteiten overal voorkwamen, maar met de meest uiteenlopende attitudes bejegend werden. Sociologen gingen de (heteroseksuele) norm meer en meer als één mogelijk scenario van gedrag zien, waarvan elk ogenblik in een ontwikkeling afgeweken kon worden (Simon en Cagnon, 1967) en waarvan de dwingende waarde in vraag gesteld kon worden.

Kinsey (1948-1953)

Het baanbrekende werk werd echter niet geleverd met het oog op onderzoek van homoseksualiteit, maar vanuit een bredere belangstelling voor elk seksueel gedrag zij het wel gedefinieerd vanuit het orgasme-criterium. De Kinsey-rapporten (1948, 1953) hadden een weerslag in wetenschappelijke kringen én bij de publieke opinie die nooit meer door andere onderzoekingen op dit vlak geëvenaard werd.

Alleen het Hite-rapport (1976) zou nog eens, zij het veel zwakker, het grote publiek bereiken. Al te vaak zouden immers latere empirische onderzoekingen slechts gepubliceerd worden nadat reeds nieuwe inzichten doorgebroken waren. Het is niet overdreven te beweren, dat een van de topics die het meest ophef maakte in de Kinsey-rapporten (c.q. de meeste verontwaardiging wekte) precies rondom homoseksualiteit gesitueerd was. Vanuit een beschrijvend observerend vertrekpunt nam Kinsey afstand van de idee van de homoseksuele persoonlijkheid, die vooral vanuit de medisch-psychiatrische visie ontworpen was. Steunend

op indrukwekkend interviewmateriaal keerde hij terug naar het gedrag als onderzoeksobject. Daardoor sloeg hij een grote bres in de dichotomie heteroseksualiteit-homoseksualiteit.

Omdat hij uitging van een vloeiend continuüm van uitsluitend heteroseksueel (categorie 0) tot uitsluitend homoseksueel gedrag (categorie 6), stelde hij een indeling voor in zeven groepen, die door veel latere onderzoekers en essayisten overgenomen zou worden (o.a. door Masters en Johnson, 1979). Van de blanke volwassen Amerikaanse mannen:

- bleek 4% zich gedurende hun hele leven homoseksueel te gedragen;
- vertoonde 13% tijdens de laatste drie jaren voor de ondervraging overwegend homoseksuele tendensen;
- erkende 13% erotisch te reageren tegenover andere mannen, zij het zonder dat het tot lichamelijk contact was gekomen;
- had 30% homoseksuele ervaringen gedurende ten minste drie jaren na de puberteit;
- had 37% na de puberteit een of meer tot orgasme leidende homoseksuele ervaringen gehad.

Voor vrouwen waren de cijfers minder duidelijk, wat samenhangt met het orgasme-criterium, dat voor vrouwen minder precies te hanteren valt, en met de algemene situatie van de vrouw o.m. de nog grotere onderdrukking en onderschatting van haar seksualiteit. Waar in latere studies niet alleen naar orgasme, maar ook naar emotionele voorkeur en aantrekking gepeild werd, bewezen de cijfers een nog ruimer voorkomen van homoseksuele verlangens (en dit in een klimaat van repressie!). De Kinsey-rapporten wijden trouwens belangrijke theoretische beschouwingen aan het thema homoseksualiteit.

Weinberg en Williams (1974)

Het is onmogelijk hier alle verdere onderzoekingen weer te geven. Er kan dus alleen een keuze gedaan worden uit dergelijk sociografisch onderzoek, dat zich nu ook specifiek op homoseksuelen ging richten, en dus eigenlijk weer van Kinseys uitgangspunten afweek. In 1974 publiceerden Weinberg en Williams 'Male Homosexuals', met een inleiding trouwens van de toenmalige directeur van het Institute for Sex Research, Paul Gebhard. Hun onderzoek werd uitgevoerd in drie verschillende samenlevingen: de Verenigde Staten, meer specifiek New York en San Francisco (1057 antwoorden); Nederland, meer specifiek Amsterdam (1077); Denemarken, meer specifiek Kopenhagen (303). De enquête gebeurde vanuit een 'social reaction' perspectief. Ze peilde met haar 145 vragen naar:

- relatiepatronen met de heterowereld: openheid, verwachte reacties, geanticipeerde discriminatie, verwachte attitude, etikettering, sociale contacten, sociale identificatie, waarden;

- relatiepatronen met de homowereld: sociale contacten, acculturatie, seksuele technieken, frequentie en oriëntering, sociale situatie, relaties, zelfbeeld, meningen over homoseksualiteit;
- de hieruit resulterende psychologische problemen: zelfaanvaarding, stabiliteit van het zelfbeeld, depressie, psychosomatische symptomen, angsten, verlegenheid, vertrouwen, eenzaamheid, psychiatrische ervaringen.

De moeilijkheden van homoseksuelen bleken inderdaad een gevolg te zijn van de maatschappelijke reacties. Verschillende individuele psychologische mechanismen worden beschreven. Homoseksualiteit blijkt eerder begrepen te moeten worden in termen van sociale rol en status dan in termen van gedrag en persoonlijkheid. Openheid naar de buitenwereld betekent meestal afname van spanningen.

Dannecker en Reiche (1974)

In hetzelfde jaar 1974 verscheen het eerste grootscheepse Europese onderzoek: Dannecker en Reiche, 'Der gewöhnliche Homosexuelle', eveneens aan de hand van een enquête (170 items) bij mannelijke homoseksuelen (789). Er werd zoveel mogelijk getracht bij de contactpersonen een zekere representativiteit te verkrijgen: geen 'subcultuur-hyena's', geen 'beroeps'-homoseksuelen, geen linkse studenten, preciseren de auteurs. De vragenlijst tracht informatie te verschaffen over de 'coming out' (bewustwording en grotere openheid), de subcultuur, de relaties, het seksueel gedrag, de arbeidssituatie, en de invloed van de buitenwereld (psychiatrisering, criminalisering, pogingen tot aanpassing door behandeling of huwelijk).

De rapporten van Bell en Weinberg (1978), Masters en Johnson (1979) en Spada (1979) zijn een goede illustratie van dit soort beschrijvende sociografische onderzoeken; ze zijn kenmerkend voor de drie types die in paragraaf 2 van deel I vermeld werden (Kinsey; Masters en Johnson; Hite). Van de hierna besproken rapporten hebben de eerste twee de grote verdienste, ook vrouwelijke homoseksuelen in het onderzoek te betrekken.

Bell en Weinberg (1978)

Vanuit het Institute for Sex Research publiceerden Bell en Weinberg in 1978 'Homosexualities'. Langs zeer verschillende wervingskanalen – media, bars, persoonlijke contacten, sauna's, organisaties, adressenbestanden, openbare contactplaatsen – werden in de hele streek van de San Francisco Bay vrijwilligers gezocht voor interviews (2 tot 5 uur gesprek rondom 528 vragen). De antwoorden

van de 978 mannen en vrouwen werden vergeleken met die van 477 vergelijkbare heteroseksuelen. De opstellers van het werk poneren geen absolute representativiteit, zelfs niet voor het betrokken gebied, ook al omdat de interviews reeds uit 1970 dateren. De 7-puntenschaal van Kinsey diende als basis. De belangstellenden konden zichzelf klasseren volgens hun gedrag en volgens hun gevoelens; hun antwoorden werden gebruikt indien de som hierbij vier of meer bedroeg. Uitgangspunt was de vaststelling dat zowel homo- als heteroseksualiteit talrijke leefpatronen voortbrengt. Hierbij maken de auteurs de bedenking dat die leefsituatie misschien wel een belangrijker aanwijzing van iemands seksuele gerichtheid zou kunnen zijn dan het geslacht van de partner.

Op grond van de gegevens en hun statistische verwerking (factoranalyse) stellen de auteurs vijf types van seksuele ervaring voor.

1. *Deelgenoten in gesloten paren*: samenwonend met een partner, laag scorend wat betreft het aantal partners, de mate van zoeken naar een partner en het aantal problemen.
2. *Deelgenoten in open paren*: eveneens samenwonend, maar hoog scorend op de in (1) genoemde terreinen.
3. *Functionelen*: vrijgezellen, eventueel met vaste vriend of vriendin, met een hoge mate van seksuele activiteit en een lage graad van spijt over hun homoseksualiteit.
4. *Dysfunctionelen*: eveneens vrijgezellen, met hoge mate van activiteit, maar hoog scorend op het gebied van problemen en op het betreuren van homoseksualiteit.
5. *A-seksuelen*: lage seksuele activiteit, weinig zoeken naar partners, veel problemen in verband met homoseksualiteit.

Principieel en methodologisch kan nogal wat tegen deze indeling ingebracht worden: ze heeft wat van een optelling van appels en citroenen, ze sluit een reeks combinaties van factoren uit (zodat $\pm \frac{1}{4}$ van de ondervraagden niet te klasseren valt) en werkt verwarrend door de keuze van bepaalde variabelen. In het tijdschrift 'Homologie' uiten zowel C. Verboog als M. Eiting hierop zware, vooral methodologische kritiek.

Masters en Johnson (1979)

In 1979 verscheen 'Homosexuality in Perspective' van Masters en Johnson. Het *preklinisch gedeelte* gaat uit van de reeds vermelde vaststelling, dat al te veel discussie over (homo)seksualiteit plaats grijpt zonder over feitelijkheden te beschikken. Voor de te bestuderen groep werden als homoseksueel gekozen degenen die op de Kinsey-schaal 2 tot 6 scoren, als heteroseksuele controlegroep personen die

tot de categorie 0 en 1 behoren. Zowel koppels als alleenstaanden zijn in de studie opgenomen. Na heel wat selectie gebeurde dan een onderzoek in het laboratorium met 176 homoseksuelen (94 mannen, 82 vrouwen) van 1964 tot 1968. Voor de heteroseksuele controle namen Masters en Johnson 57 koppels (1967-1968) en 286 mannen en 281 vrouwen uit het vroegere onderzoek (1957-1965).

De auteurs waarschuwen zelf uitdrukkelijk voor elke onverantwoorde veralgemening van hun vaststellingen.

De belangrijkste constatering over seksuele gedragspatronen staan in het vijfde hoofdstuk. Weer eens valt een zeer grote vergelijkbaarheid tussen homoseksuelen en heteroseksuelen op: op het vlak van masturbatie, seksuele gewoontes en technieken, fysiologische gegevens, fantasieën, seksueel functioneren en man-vrouwverschillen. Toch valt ook enig onderscheid op: homoseksuele koppels blijken minder naar een bepaald uiteindelijk doel (het orgasme) toe te spelen dan heteroseksuelen. Vrouwen doen dit nog minder dan mannen. In heel hun benadering van de partner en in heel het prikkelingsproces blijken homoseksuelen trager en meer ontspannen te werk te gaan, zodat uitwisseling van genot het belangrijkste blijft en het orgasme slechts één mogelijke stap verder in dit genot is. Heteroseksuele koppels blijken, indien alleen de coïtus als aanvaardbare seks gezien wordt, sterk gehandicapt door culturele remmen, maar ook door de opvatting dat de man als seksexpert moet optreden, en door hun gebrek aan nieuwsgierigheid naar de beleving van de partner. Al deze hindernissen en de ermee verbonden sterke doelgerichtheid van het seksuele spel – dat daardoor gemakkelijk zijn spelkarakter verliest – werken het sterkst door in de coïtusituatie.

Het hele onderzoek vormt een aanloop tot de *klinische studie*, die uitgevoerd werd tussen 1968 en 1977 en tot doel had moeilijkheden in seksueel functioneren op te heffen. Hier verschijnt weer een groot parallelisme met hun vroegere studies. Ernstige vragen rijzen echter bij de beschrijving van een aantal gevallen (67 cliënten) die de auteurs klasseren als 'sexual dissatisfaction' wegens hun wens om heteroseksueel te worden. De motivering van deze cliënten – waarop merkwaardig weinig ingegaan wordt – ligt steeds in een niet aanvaard worden door de omgeving, die bijv. kansen in verband met beroep en tewerkstelling bepaalt. De argumentatie van de auteurs vanuit de wens van de cliënt houdt te weinig rekening met de maatschappelijke situatie van achteruitstelling van homoseksuelen, die elk idee van vrijwillige keuze zeer problematisch maakt. Weliswaar gebruiken ze niet de traditionele geweldmiddelen uit de vele aversietherapieën en trachten ze alleen de heteroseksuele mogelijkheden te deblokken. Maar het gaat om de niet onschuldige omzettingsidee: deze is kenmerkend voor de benadering beschreven in paragraaf 3 (deel I), is bovendien compleet systeembestendig en werd nooit in omgekeerde richting toegepast.

Spada (1979)

Meer dan in de twee voorgaande rapporten, komen bij Spada (1979) homoseksuelen zelf aan het woord, alleen mannen weliswaar. De samensteller heeft een 10 000 formulieren langs ongeveer dezelfde kanalen verspreid en verzamelde op die manier 1038 antwoorden op een vragenlijst van 55 items (van november 1976 tot juli 1978). Het gaat om mannen uit 50 Amerikaanse staten, met uiteenlopende beroepen, opvattingen en leeftijden (van 16 tot 77 jaar). Reeds in de inleiding beklemtoont de auteur een uit de andere rapporten bekend thema: de zeer grote verscheidenheid in levensstijl en opinies. Daarna worden zes grote themagroepen geïllustreerd.

Het gaat eerst over de ontdekking en de 'coming out'. De eerste homoseksuele gevoelens schijnen meestal op hetzelfde moment op te treden als de eerste seksuele gevoelens, m.a.w. zeer vroeg. In de adolescentie gaan ze vaak gepaard met schuldgevoelens, zelfhaat, vervreemding. De eerste ervaringen gebeuren dikwijls met vrienden, de hele puberteit door, en evolueren dan verder naar complete heteroseksualiteit, huwelijk en vaderschap. In andere gevallen deden ze zich het eerst voor met volwassenen, waarbij de jongste meestal het initiatief nam. Een belangrijk knelpunt is vaak de mededeling aan familieleden (wat meer dan de helft deed; in 25% van de gevallen was de reactie zeer negatief) en aan bekenden.

Seksualiteit is voor de meesten zeer belangrijk, wordt positief gewaardeerd, en nogal onconventioneel bekeken. Op het stuk van verhoudingen wordt vaak het egalitair karakter besproken: 65% beschrijven hun partners als 'buddies' of broers en gelijken. De meesten (74%) hebben gekozen voor een soort 'open huwelijk', al zijn ze er niet altijd onverdeeld positief over. Voor het overige zien ze allerlei mogelijkheden, bijv. wat betreft het al dan niet samenwonen. Een laatste hoofdstuk behandelt onder de titel 'on being gay' enkele losse onderwerpen als: de mening van de ondervraagden over de oorzaak van hun homoseksualiteit, waarbij alle bekende theorieën opduiken; het voorkomen van schuldgevoelens, die er meestal niet (meer) zijn; tevens worden zowel voor- als nadelen van hun situatie vermeld zoals o.a. een hang naar nonconformisme. De meerderheid beschouwt zichzelf als (nogal) gelukkig, en degenen voor wie dit niet het geval is, roepen niet noodzakelijk de homoseksualiteit als oorzaak hiervan in; de gelukkigen trouwens evenmin.

Kritiek

Het verschijnen van deze drie wat uitgebreider weergegeven rapporten (Bell en Weinberg; Masters en Johnson; Spada) is zeker een belangrijk moment in het seksuologisch onderzoek: ze beschrijven immers een aantal tot nog toe tamelijk

onbekende gebieden bij het in kaart brengen van menselijk seksueel gedrag. Het was ongetwijfeld de bedoeling van de auteurs tegen een aantal stereotiepe voorstellingen in te gaan die nog steeds over homoseksualiteit de ronde doen. Deze bedoeling is zo sterk uitgesproken, dat ze allicht de hele studie wat scheefgetrokken heeft. Mogelijk specifieke aspecten van de homoseksuele leefsituatie komen minder aan bod; de specificiteit wordt zelfs uitdrukkelijk tegengesproken. Toch zou men kunnen verwachten, dat er kenmerkende reacties voorkomen vanuit gelijksoortige ervaringen die homoseksuelen opdoen, vooral ervaringen van vijandigheid. Anderzijds bestaan er binnen deze homoseksuele ervarings situatie een aantal kansen om traditionele leefvormen te doorbreken (zoals gezinsvorming, rolpatronen, machtsongelijkheid, prestatiedwang). Deze kansen worden niet altijd benut en zijn vaak bezwaard door de modellen van geïnstitutionaliseerde leefvormen, die ook aan homoseksuelen voorbehouden worden.

Daarnaast vertonen de rapporten een zwakheid die reeds in paragraaf 2 (deel I) vermeld werd: ze geven de indruk al lang bekende feiten mee te delen en door een veranderende maatschappij voorbijgestreefd te zijn. Dit is o.m. te wijten aan de zeer langdurige verwerking. Het is bijv. symptomatisch, dat alleen in het Spada-rapport enige invloed van de Gay Liberation te bespeuren valt en dat de toch belangrijke banden tussen lesbisch-zijn en feminisme niet ter sprake komen. Alle rapporten vertonen inderdaad de zwakheden van *zuiver beschrijvend* onderzoek, waarbij de auteurs zich angstvallig willen onthouden van pogingen tot synthese en theorievorming wat bijv. de maatschappelijke achtergronden van het beschrevene betreft. Dit geldt zowel voor de omzettingsidee bij Masters en Johnson, waarvan ze de sociale en ethische component uit de weg gaan, als voor de gesignaleerde 'normaliseringstendens', het niet ingaan op de toch wel relevante sekseverschillen en de speciale aandacht (vooral bij Bell en Weinberg) voor paarvorming.

Het valt op dat in al de rapporten veel aandacht uitgaat naar het *psychologisch en maatschappelijk functioneren* van homoseksuelen. Dit specifieke facet was reeds door een aantal onderzoekers (zie Sanders, 1974) onder de loep genomen, vooral als reactie tegen de studies uit de psychiatrische hoek. De meeste auteurs die representatiever steekproeven nemen en met controlegroepen werken, komen tot ongeveer dezelfde conclusies: de homoseksuelen vormen geen klinische entiteit, vertonen dus qua persoonlijkheidsstructuur evenveel variatie als de heteroseksuele controlegroep, en verschillen evenmin op het stuk van psychische aangepastheid: Zelfs de druk die ze ondervinden in een antihomoseksuele maatschappij schijnen de meesten behoorlijk te verwerken, alhoewel deze verantwoordelijk is voor een aantal supplementaire moeilijkheden voor sommigen, wat de soms hoge zelfmoordcijfers verklaart. Een niet te verwaarlozen factor voor de wijze van functioneren blijkt de mate van zelfaanvaarding te zijn, zoals

die o.m. door Sengers (1969) geanalyseerd wordt. Verschillende onderzoeken wijzen op de gunstiger situatie van homoseksuelen met een hoge mate van zelfaanvaarding (bijv. Moerings, 1970).

Als voorbeelden van studie over het psychologisch functioneren kan bijv. verwezen worden naar Freedman (1971), Hooker (1959) en Schofield (1965).

Ondertussen verschenen ook onderzoeken die zich met specifieke groepen bezighouden, en waarvan hier eveneens slechts enkele ter illustratie genoemd worden: Sanders (1977) publiceerde een uitgebreid vergelijkend onderzoek bij ruim 500 homo- en heteroseksuele jongens en meisjes (18-26 jaar); hij wees daarin zowel op gelijkenissen als op verschillen tussen beide groepen, door gebrek aan adequate oriëntatiemodellen en integratieperspectieven voor de homoseksuelen. Kelly (1977) deed een onderzoek over 'The Aging Male Homosexual: Myth and Reality' (in: Levine, 1979). Miller (1978) richtte zijn aandacht op gehuwden, meer specifiek degenen die kinderen hebben: 'Unpromised Paternity: The Life-Style of Gay Fathers' (in: Levine, 1979). Sanders en Van der Feen (1980) bestudeerden de confrontatie tussen homoseksuele jongeren en hun ouders.

Uiteraard ging altijd veel aandacht naar de wereld waarin homoseksuelen leven (zie ook paragraaf 5), en meer specifiek naar de *subcultuur* die zij als bescherming en soms als protest uitgebouwd hebben temidden van een vijandige maatschappij (Hohmann, 1977, vermeldt reeds uitgesproken subculturen rond 1850). Ook hier moeten enkele namen volstaan als illustratie: Hoffmann (1968), Humphreys (1970); heel wat stukken uit Levine (1979) o.m. Weinberg en Williams, 'Gay Baths and the Social Organization of Impersonal Sex' (1975), en Sage, 'Inside the Colossal Closet' (1975) over functies en subcultuurcodes in het Amerikaanse barleven, met belangrijke opmerkingen over de verschillende socialisatie van homoseksuele mannen en vrouwen.

De inzichten in de betekenis van een wisselwerking tussen de individuen en hun omgeving – zowel de vijandige maatschappij als de eventuele subcultuur – verklaren, dat vaak aansluiting gezocht werd bij interactionistische theorieën, wanneer auteurs de behoefte voelden om hun onderzoeken ook theoretisch te onderbouwen. Daarbij wordt zeer veel nadruk gelegd op *etiquettering*. De bekende werken van Becker ('Outsiders', 1963) en Goffman ('Stigma', 1963) hebben hier zeker inspirerend gewerkt. Het is dus zeker geen toeval, dat een aantal opstellen over homoseksualiteit voorkomen in de bundels die vanuit deze benadering opgesteld werden. In Rubington en Weinberg (1969) bijv. staat dit thema centraal in de bijdragen van Kitsuse ('Societal Reaction to Deviant Behavior'), Leznoff en Westley ('Overt and Covert Homosexuals'), en Reiss ('The Social Integration of Queers and Peers'). Als studies over homoseksualiteit die vanuit dit perspectief geschreven zijn, kunnen vermeld worden: Plummer (1975) en Bussink

(1979). Dit laatste met heel wat kritiek weliswaar en aan de hand van door anderen verzameld empirisch materiaal.

De auteurs die vanuit een interactionistisch perspectief schrijven beklemtonen steeds dat de aandacht niet alleen naar de gesanctioneerde normoverschrijders ('rule breakers') mag gaan, maar evenzeer naar degenen die normen ontwerpen en bestendigen ('rule makers' en 'rule enforcers'). Hier wordt dus impliciet en expliciet de noodzaak geponereerd om de maatschappelijke context te onderzoeken die homoseksualiteit tot probleem maakt. Deze 'politicization of deviance', die Weinberg en Williams (1974) in navolging van Horowitz en Liebowitz bepleiten, wijst echter reeds naar een derde stroming in de studie van homoseksualiteit.

5. Onderzoek naar de oorzaken van de problematisering

De term 'oorzaken' heeft hier duidelijk andere *connotaties* dan in paragraaf 3 (zie deel 1). Wanneer in een derde fase van seksuologisch onderzoek de feiten in een uitgesproken maatschappelijke context gezien en geïnterpreteerd worden, betekent dit in het geval 'homoseksualiteit', dat de vraag gesteld wordt naar de oorzaken die probleemscheppend werken. In zekere mate was deze vraag niet altijd totaal afwezig in het voorgaande onderzoek, omdat heel wat auteurs inderdaad de vijandige maatschappelijke houdingen verantwoordelijk stelden voor de moeilijkheden van homoseksuelen.

Homofobie

Algemene sociologische studies hadden reeds gesteld, dat zgn. minderheidsproblematiek zich voordoet, wanneer een groep in de maatschappij zich vanuit een machtspositie superieur kan opstellen en aldus andere groepen kan minoriseren o.m. door middel van discriminaties en vooroordelen. Deviant gedrag werd meer en meer gezien als afwijkend van een norm, van gedrag dat als superieur voorgesteld wordt. Er werd dan voor gepleit deze norm zelf te onderzoeken, vermits dergelijke machtspositie niet als toevallig beschouwd kon worden. Zodra dus heteroseksualiteit tot norm wordt gemaakt, komt homoseksualiteit in de verdrukking. Een aantal auteurs heeft dan ook voorgesteld, meer aandacht te besteden aan de oorzaken van deze normering en eveneens aan de hiermee samenhangende 'homofobie' (o.m. Gindorf, in Hohmann, 1977; Pleck en Brannon, 1978; Weinberg, 1972).

Naar individuen toe wordt homofobie omschreven als een syndroom van oncontroleerbare emoties en angsten tegenover homoseksualiteit (ook mogelijke eigen homoseksuele impulsen). Ze wordt meestal gezien als de neerslag van een maatschappelijk fenomeen en wordt omschreven als: angst en afkeer van homo-

seksualiteit, en zelfs van alle – vooral lichamelijk geuite – tederheidsgevoelens tussen mensen van hetzelfde geslacht: deze is het opvallendst tussen mannen, vooral wanneer tederheid niet beantwoordt aan het mannelijkheidsbeeld dat in een bepaalde samenleving gehanteerd wordt. De samenhang met andere trekken van autoritarisme en afkeer van geminoriseerden werd meer dan eens naar voren gebracht.

Voor homofobie worden uiteenlopende verklaringen voorgesteld, soms als vooral cultureel beïnvloed (de joods-christelijke traditie), soms meer politiek geïnd (mannen als heersers over vrouwen, arbeiders en de staat). Op dit moment sluit het onderzoek over homoseksualiteit aan bij de studie van bredere maatschappelijke problematiek: seksualiteit als zodanig (Vanwaar komt het antiseksueel syndroom? Wat is de functie van een beheersingsmoraal? Hoe ligt de verhouding van prestatie en lust in een bepaald maatschappelijk systeem?); het gezin als kern van de burgerlijke maatschappij; de machtsverdeling en haar economische achtergronden; de situatie van mannen en vrouwen.

Ook uit de empirische onderzoeken was bijv. reeds de sterkte van de *maatschappelijke rolpatronen* naar sekse gebleken. Dit bleek niet alleen uit de sterke afweer van elk roldoorbrekend gedrag (waarmee homoseksualiteit bijna altijd geassocieerd werd), maar ook uit de sterk doorwerkende sekseverschillen en uit de verschillende waardering en beleving van homoseksualiteit bij mannen en vrouwen. Homoseksuele mannen en vrouwen worden eerst jaren tot man en vrouw gesocialiseerd, voordat het bewustzijn van homoseksuele voorkeur optreedt en eventueel in enkele gevallen corrigerend zou kunnen werken.

Een dergelijke studie staat nog in haar beginstadium. Er kan bijv. verwezen worden naar Bleibtreu-Ehrenberg (1978), die de afweer van homoseksualiteit historisch nagaat in de westerse godsdienst, het recht en de cultuur, in samenhang met het maatschappelijk gebeuren.

Een belangrijke aanzet tot een multicausale verklaring geeft de bundel onder redactie van Lautmann (1977). Ook hier is de stelling dat homoseksualiteit een maatschappelijk gedefinieerd en beheerst gebeuren vormt. Er moet eerst wetenschappelijk onderzoek gebeuren over antihomoseksualiteit, en wel op verschillende niveaus: individueelpsychologisch, sociaalpsychologisch, organisatiepsychologisch, macrosociologisch. De auteurs kiezen *macht/conflict* als referentiekader. Ze onderzoeken dan verschillende terreinen van discriminatie: het recht; het arbeidsmilieu; de (seksuele) geneeskunde; de socialisatie die sociale controle mogelijk maakt; de massa-communicatie; de kerk. Steeds worden vergelijkingen opgesteld met ruimere maatschappelijke gegevens, en alles wordt in een politieke context gesitueerd.

Dichter bij het empirisch onderzoek staan de studies die de maatschappelijke

attitudes trachten te achterhalen en naar bevolkingsgroep te differentiëren: De Boer e.a. (1974), Meilof-Oonk (1969), Meilof-Oonk en Valkman (1973). Er werden een aantal factoren vastgesteld die niet oorzakelijk zijn, maar in correlatie staan met (niet)-accepterende houdingen: leeftijd (jongeren zijn meer acceptierend), opleidingsniveau (onwetendheid over homoseksualiteit correleert positief met lager opleidingsniveau en met agressie tegenover homoseksuelen), ervaring met homofielen (die aanvaarding stimuleert), kerkelijkheid (lidmaatschap van een kerkgenootschap is negatief gecorreleerd met aanvaarding), persoonlijkheidskenmerken (een rigide wijze van denken houdt tevens intolerantie in). Er werd ook specifiek gepeild naar de meningen van potentiële voorlichters (wat ook een onderdeel is in de studie van Perdaens en Van der Linden (1980) over homofilie in Vlaanderen) en naar aparte beroepsterreinen (bedrijfsleven, onderwijs, ziekenhuizen, gemeentelijke overheid).

De onderzoekers

Ondertussen was ook de vraag gerezen naar de onderzoekers. Warren (1977) heeft een aantal moeilijkheden beschreven bij het veldwerk in homoseksueel milieu: de geslotenheid van de meeste groepen en de stigmatisering die zowel homoseksuelen als onderzoeker treft. Zij vermeldt haar eigen strategie en de voorzorgen die ze genomen heeft, en wijst op de steeds terugkerende angst, dat machtshebbers misbruik zullen kunnen maken van de resultaten (bijv. politie). Toch valt het op, dat meer en meer homoseksuelen zelf de studie in handen nemen, zeker als ze in het perspectief gebeurt die in deze paragraaf gesteld wordt. Het wantrouwen tegenover anderen is vaak terecht. In zijn inleiding bij het themanummer over psychologie en de homoseksuele gemeenschap (Riddle en Morin, 1978) verwijt Morin aan de vroegere psychologie haar vaak vijandige en vooroordeelbestendige houding: hij spreekt van een heteroseksuele 'bias'. Bij zijn categorisering van het onderzoek tussen 1967 en 1974 vallen een aantal zaken op: van 139 onderzoeken ging 72% over mannen, 18% over vrouwen, 10% over mannen en vrouwen; 16% hield zich bezig met diagnose, 30% met oorzaken, 27% met aanpassing, 20% met speciale topics en 8% met attitudes ten overstaan van homoseksualiteit.

De overname van het onderzoek door homoseksuelen hangt ook samen met een stadium in de emancipatiebewegingen rondom homoseksualiteit. Wetenschappers willen eveneens openlijker als homoseksueel optreden. Er groeit behoefte aan informatie, kritiek op vooroordelen die nog vaak in schijnbaar objectief onderzoek verscholen liggen, behoefte aan materiaal dat zelfbewustzijn van homoseksuelen kan steunen. Dit maakt trouwens duidelijk dat de grens met essayistische en strijdliteratuur niet altijd gemakkelijk te trekken is.

Homostudies

Enkele nieuwe onderzoeksgebieden worden in dit stadium ontgonnen. Er wordt duidelijk materiaal aangebracht dat de universaliteit van homoseksuele gedragingen, gevoelens en verlangens aantoont. Dit gebeurt aan de hand van cross-cultureel onderzoek (bemoedijkt door de verschillende zingeving en perceptie in verschillende culturen), van gegevens over bepaalde historische periodes en bepaalde leeftijdsgroepen, van reïnterpretatie van ouder materiaal (bijv. literatuur en beeldende kunsten). De minorisatie is inderdaad ook gebeurd door de studie te verengen tot de zgn. homoseksuele persoonlijkheid, wat als een cultureel artefact van vooral de 19de eeuw bestempeld wordt. Bedoeling is ook in te gaan tegen een ander belangrijk wapen van maatschappelijke vijandigheid, nl. de verzwijging.

Een deel van de studies kan gezien worden als een *zoektocht naar identiteit en cultuur*. Reeds zeer vroeg verwees de strijdliteratuur over homoseksualiteit graag naar 'grote namen'. Dit werk – te vergelijken met wat in de vrouwenbeweging, arbeidersbeweging, bewegingen van zwarten . . . in gang gezet is – heeft groot belang, niet alleen om blinde vlekken in te vullen, maar tevens om een basis te geven voor de strijd en het zelfbewustzijn van homoseksuelen. Dergelijk zoeken naar een mogelijke identiteit en cultuur richt zowel de aandacht op eigen mogelijkheden binnen de homoseksuele leefsituatie als op de reacties op de maatschappelijke repressie tussen de polen aanvaarding en protest. Enerzijds is er het geschiedkundig onderzoek: hetzij uitgaande naar de oudheid (Dover, 1978) of naar de middeleeuwen als periode voor het ontstaan van het 'seksuele probleem' (Boswell, 1980; Goodlich, 1979; Kusters, 1977), hetzij naar de periode van psychiatisering en beginnende emancipatiebewegingen (de heruitgave van vroegere werken door de Arno Press; Hohmann, 1977). Daarnaast is er ook heel wat onderzoek naar kunstuitingen, vooral naar literatuur en film (Adams, 1980; Dyer 1977; Meyers, 1977; Sarotte, 1976; Stambolian en Marks, 1979); niet alle even waardevol of onbevooroordeeld trouwens.

Vaak worden dergelijke onderzoeken samengevat als 'gay studies' of 'homostudies' (zie o.m. het Nederlandse tijdschrift 'Homologie' en het Amerikaanse 'Journal of Homosexuality'). Een onderzoeksthema dat hier dicht bij aansluit is de analyse (historisch, sociologisch, ideologisch) van de bewegingen zelf die opkomen voor bevrijding van homoseksualiteit: zowel de 'eerste golf', zoals Lauritsen en Thorstad (1974) de inspanningen van 1860 tot 1933 aanduiden (met duidelijke verwijzing naar de vrouwenbeweging), als de tweede golf na 1969. Dergelijke beschrijving en bespreking van wat soms 'gay politics' genoemd wordt, vindt men bij auteurs als Adam ('A Social History of Gay Politics', in:

Levine, 1979), Bullough e.a., (1976), Gay Left Collective (1980), Hohmann (1977), Katz (1976), Lautmann (1977, hfdst. 11), Licata ('The Period of the Pioneers', in: Bullough e.a., 1976), Steakly (1975), Walter (1980), Weeks (1977).

Zoals gezegd worden in deze derde stroming van wetenschappelijke analyse met sociologische en politicologische dimensie nog maar de eerste stappen gezet, zodat de resultaten tot nog toe wat aarzelend en hypothetisch klinken. Er wordt duidelijk aangesloten bij ruimere maatschappelijke theorieën, waarbij nu eens Marx, dan weer de Frankfurter Schule, een andere keer het anarchisme, Foucault of Van Ussel inspirerend werken. Thema's die regelmatig terugkeren, zijn: de scheiding tussen privéleven en politieke sfeer; de theorieën over produktie en reproductie van recentere marxistische werken; de patriarchale maatschappijstructuur. Ze wachten nog op verdere uitwerking en synthese.

6. Besluit

Deze speurtocht door het wetenschappelijk onderzoek over homoseksualiteit bleef inderdaad onvolledig wegens de restricties die in paragraaf 1 (zie deel 1) voorzien waren. De wijze waarop de begripsvorming en de problematisering rondom homoseksualiteit gestalte kregen verklaart waarom slechts een zeer kleine cultuurkring kon worden overzien. Ik ga daarbij uit van de hypothese, dat het concept homoseksualiteit zelf als een soort cultureel artefact beschouwd kan worden. Dat Duitsland, Engeland, de VS en Nederland hier de meeste publicaties opgeleverd hebben, kan vanuit mijn onvolledige kennis van de literatuur verklaard worden, maar het kan eveneens voortkomen uit de situatie in die landen. Weeks (1977) oppert eveneens de veronderstelling dat bepaalde vormen en graden van repressie (en die was zeker ernstig in Duitsland en in de Angelsaksische wereld) reacties uitgelokt hebben, waarvan een gedeelte als wetenschappelijke studie verschijnt.

Om deze studie naar bepaalde accenten in te delen werd een bruikbaar schema vastgesteld: homoseksualiteit als afwijking vanuit een hoofdzakelijk medisch model; sociografische beschrijving; studie van de maatschappij die homoseksualiteit tot probleem maakt en emancipatorisch gericht onderzoek. Zoals elke typologie komen er vanzelfsprekend veel overlappingsen voor. Auteurs als Hirschfeld of Sengers bijv. konden eigenlijk op verscheidene plaatsen ter sprake gebracht zijn. Voor andere auteurs was het niet zo duidelijk of hun werk in een studie over wetenschappelijk onderzoek ondergebracht kon worden, al hebben ze een belangrijke bijdrage geleverd voor discussies over het besproken thema. Daarom werden bijv. Carpenter, Symonds, Tripp en Hocquenghem niet besproken.

Niet altijd hebben wetenschappelijke studie en strijdliteratuur elkaar gesteund,

bijv. als het ging over een betwist begrip als homo-identiteit of biseksualiteit. De kennis hierover is nogal pover en het betreft nu eens een aanleg, dan weer een utopisch toekomstbeeld, nu eens mogelijkheden, dan weer reëel te beschrijven gedrag. Het hele onderzoek op zichzelf, ook het betere, heeft er zeker en misschien wel onvermijdelijk aan meegewerkt, om homoseksualiteit en homoseksuelen als een aparte categorie te zien, alhoewel . . . Hierbij kunnen echter zowel theoretisch (seksuele gerichtheid als relevant indelingscriterium) als vanuit de bestudering zelf (Kinsey) heel wat vraagtekens geplaatst worden, zodat sommige auteurs ervoor pleiten meer naar het gedrag te kijken vanuit het perspectief van Kinseys continuüm (bijv. Churchill, 1967).

In elk geval kan de geschiedenis van het wetenschappelijk onderzoek over homoseksualiteit ook nog een bijdrage leveren tot een aantal terreinen die het precieze object ervan overschrijden:

1. de studie van seksualiteit en zelfs algemener van menselijke gedragingen en relaties;
2. de plaatsbepaling van de wetenschap (determinering vanuit maatschappelijke attitudes en omgekeerd ook beïnvloeding ervan);
3. een inzicht in de wisselwerking tussen wetenschappelijke bedrijvigheid en politiek-emancipatorische strijd.

Literatuur

- Adams, S., *The homosexual as hero of contemporary fiction*. London: Vision, 1980.
- Bell, A., M. Weinberg, *Homosexualities. A study of diversity among men and women*. New York: Simon en Schuster, 1978. (Ned. vert. bij Elsevier, 1979.)
- Bleibtreu-Ehrenberg, G., *Tabu Homosexualität. Die Geschichte eines Vorurteils*. Frankfurt: Fischer, 1978.
- Boer, J. de e.a., *Meningen over homoseksualiteit III*. Amsterdam: Stichting tot Bevordering Sociaal Onderzoek Minderheden, 1974.
- Boswell, J., *Christianity, social tolerance, and homosexuality; gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the 14th century*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Bullough, V. e.a., *An annotated bibliography of homosexuality*. New York: Garland, 1976.
- Bussink, B., *Homosexueel zijn. Een sociologische beschouwing over de ontwikkeling van een homosexueel zelfbeeld*. Zeist: NISSO, 1979.
- Churchill, W., *Homosexual behavior among males: a cross-cultural and cross-species investigation*. New York: Hawthorn, 1967.
- Dannecker, M., R. Reiche, *Der gewöhnliche Homosexuelle. Eine soziologische Untersuchung über männliche Homosexuelle in der Bundesrepublik*. Frankfurt: Fischer, 1974.
- Dover, K., *Greek homosexuality*. London: Duckworth, 1978.
- Dyer, R., *Gays and film*. London: British Film Institute, 1977.
- Freedman, M., *Homosexuality and psychological functioning*. Belmont: Brooks/Cole, 1971.
- Gay Left Collective (ed.), *Homosexuality: power and politics*. London: Allison & Busby, 1980.

- Goodich, M., *The unmentionable vice. Homosexuality in the later medieval period*. Oxford: Clio, 1979.
- Hite, S., *The Hite report*. New York: Macmillan, 1976. (Ned. Vert. bij Arbeiderspers, 1977.)
- Hohmann, H. (Hsg.), *Der unterdrückte Sexus*. Lollar: Achenbach, 1977.
- Hooker, E., The adjustment of the male overt homosexual. *Journal of Projective Techniques*, 1959, 21, 1-31.
- Humphreys, L., *Tearoom trade: impersonal sex in public places*. Chicago: Aldine, 1970.
- Kallmann, F.J., Comparative twin studies of genetic aspects of male sexuality, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1952, 115.
- Katz, J., *Gay American history. Lesbians and gay men in the USA*. New York: Crowell, 1976.
- Kinsey, A., e.a., *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia: Saunders, 1948.
- Kinsey, A., e.a., *Sexual behavior in the human female*. Philadelphia: Saunders, 1953.
- Kusters, H., *Over homoseksualiteit in middeleeuws West-Europa*. Utrecht, Proefschrift, 1977.
- Lanteri Laura, G., *Lecture des perversions. Histoire de leur appropriation médicale*. Paris: Masson, 1979.
- Lauritsen, J., D. Thorstad, *The early homosexual rights movement (1864-1935)*. New York: Times Change Press, 1974.
- Lautmann, R. (Hsg.), *Seminar: Gesellschaft und Homosexualität*. Frankfurt: Suhrkamp, 1977.
- Levine, M. (ed.), *Gay men. The sociology of male homosexuality*. New York: Harper en Row, 1979.
- Masters, W., V. Johnson, *Human sexual inadequacy*. Boston: Little, Brown en Co., 1966. (Ned. Vert. bij Paris-Manteau, 1968.)
- Masters, W., V. Johnson, *Human sexual inadequacy*. Boston: Little, Brown en Co., 1970. (Ned. Vert. bij Paris-Manteau, 1971.)
- Masters, W., V. Johnson, *Homosexuality in perspective*. Boston: Little, Brown en Co., 1979. (Ned. vert. bij Van Loghum Slaterus, 1980.)
- Meilof-Oonk, S., *Meningen over homoseksualiteit*. Amsterdam: Stichting tot Bevordering Sociaal Onderzoek Minderheden, 1969.
- Meilof-Oonk, S., O. Valkman, *Meningen over homoseksualiteit II*. Amsterdam: Stichting tot Bevordering Sociaal Onderzoek Minderheden, 1973.
- Meyers, J., *Homosexuality and literature 1890-1930*. London: Athlone, 1977.
- Moerings, M., *Homofiele jongeren in relatie tot hun omgeving*. Zeist: NISSO, 1970.
- Money, J., Influence of hormones on sexual behavior. *Annual Review Medicine*, 1965, 16.
- Nijs, P., (red.), *Hoofdmomenten in de seksuologie*. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1978.
- Parker, W., *Homosexuality: a selective bibliography of over 3000 items*. Metuchen: Scarecrow Press, 1971.
- Parker, W., *Homosexuality bibliography: supplement 1970-1975*. Metuchen: Scarecrow Press, 1977.
- Perdaens, W., F. van der Linden, *Homofiele emancipatie in Vlaanderen*. Antwerpen: Federatie Werkgroepen Homofilie, 1980.
- Perloff, W., *The view of the biological sciences: hormones and homosexuality*. New York, 1965.
- Pleck, J., R. Brannon (eds.), Male roles and the male experience. *Journal of Social Issues*, 34, nr. 1, 1978.
- Plummer, K., *Sexual stigma: an interactionist account*. London: Routledge en Kegan, 1975.
- Plummer, K. (ed.), *The making of the modern homosexual*. London: Hutchinson, 1981.
- Riddle, D., S. Morin (eds.), Psychology and the gay community. *Journal of Social Issues*, 34, nr. 3, 1978.

- Rubington, E., M. Weinberg, *Deviance: the interactionist perspective*. New York: Macmillan, 1969.
- Sanders, G., *Homosexualiteit. Een overzicht van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek in Amerika en West-Europa*. Zeist: Nisso, 1974.
- Sanders, G., *Het gewone en het bijzondere van de homoseksuele leefsituatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1977.
- Sanders, G., R. van der Feen, *Homoseksuele jongeren en hun ouders*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980.
- Sarotte, G., *Comme un frère, comme un amant. L'homosexualité masculine dans le roman et le théâtre américains de Herman Melville à James Baldwin*. Paris: Flammarion, 1976.
- Schofield, M., *Sociological aspects of homosexuality*. London: Longmans, 1965. (Ned. vert. bij het Spectrum, 1970.)
- Sengers, W., *Homosexualiteit als klacht. Een psychiatrische studie*. Bussum: Paul Brand, 1969.
- Simon, W., J. Gagnon (eds.), *Sexual deviance*. New York: Harper en Row, 1967.
- Socarides, C., *Homosexuality*. New York: Jason Aronson, 1978.
- Spada, J., *The Spada report. The newest survey of gay male sexuality*. New York: New American Library, 1979.
- Stambolian, G., E. Marks (eds.), *Homosexualities and French literature*. Ithaca: Cornell University Press, 1979.
- Steakly, J., *The homosexual emancipation movement in Germany*. New York: Arno Press, 1975.
- Ussel, J. van, *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel: Boom, 1968.
- Walter, A. (red.), *Come together. The years of gay liberation 1970-73*. London: Gay Men's Press, 1980.
- Warren, C., Fieldwork in the gay world: issues in phenomenological research. *Journal of Social Issues*, 1977, 33, 93-107.
- Weeks, J., *Coming out. Homosexual politics in Britain, from the nineteenth century to the present*. London: Quartet Books, 1977.
- Weeks, J., S. Rowbotham, *Socialism and the new life. Sexual politics of Edward Carpenter and Havelock Ellis*. London: Pluto Press, 1977.
- Weinberg, G., *Society and the healthy homosexual*. New York: St. Martin's Press, 1972.
- Weinberg, M., A. Bell (eds.), *Homosexuality: an annotated bibliography*. New York: Harper en Row, 1972.
- Weinberg, M., C. Williams, *Male homosexuals. Their problems and adaptations*. New York: Oxford University Press, 1974.

Summary

The scientific study of homosexuality (part 2)

In this second contribution to the scientific study of homosexuality the author discusses two types of non-medical approach:

1. descriptive studies of large populations;
2. studies on the causes of the social animosity towards homosexuality.

He stresses the occasionally ambivalent consequences of scientific research: on the positive side it procures a better insight into the phenomenon of homosexuality, negatively it unduly emphasizes its marginalization. Finally, the importance of these studies with regard to more general topics is discussed: the study of sexuality and relations, the interaction between scientific research and social attitudes, the link between science and emancipation.